

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

Arş. Gör. Levent ŐAHİN*
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK**

ÖZET

Küreselleşme sürecinin en önemli sonuçlarından biri olan liberal politikaların tekrardan güç kazanması, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda önemli gelişmeler meydana getirmiştir. Bu gelişmelerden bir tanesi, Sivil Toplum olgusu ve Sivil Toplum Kuruluşları'nın giderek artan bir öneme sahip olmasıdır. Günümüzde, özellikle gelişmiş olan ülkelerde Sivil Toplum Kuruluşları, toplumsal sorunların çözümünde çok geniş bir alanda aktif rol oynamaktadır. Türkiye'de de özellikle son yıllarda, gelişmiş ülkelerde olduğu kadar olmasa da Sivil Toplum Kuruluşları önemli roller üstlenmeye başlamışlardır.

ABSTRACT

One of the most important results of the globalization process is that gaining power of liberal politics again had achieved important improvements about economic, social, politic and cultural areas. One of them is Civil Society and Non-Governmental Organizations have got an increasing importance with gradually. Non-Governmental Organizations particularly in developed countries have an active part to solve social problems at present days. In recent years, Non-Governmental Organizations have started to have an active part in Turkey too.

---

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

** SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

GİRİŞ

Başlangıcı konusunda tam bir fikir birliğine varılmış olunmasa da; dünya, “küreselleşme” olarak adlandırılan ve etkilerini hayatın her alanında yoğun olarak hissettiren bir süreci yaşamaya devam etmektedir. Hangi dönemde başladığı kabul edilirse edilsin, küreselleşme olgusu, kapitalizm süreci ile sıkı bir bağlılık içerisinde.

Kapitalizm sürecinin önemli argümanları olan liberal politikalar, modernleşme, serbest piyasa, özgürleşme gibi eğilimler insanların ihtiyaçlarını çok karmaşık bir hale getirmiş ve devletin kaynaklarının sınırlı olması, özel sektörün de kar amaçlı olması nedeniyle insanların kimi klasik, kimi sadece grupları ilgilendiren ihtiyaçları karşılanamaz hale gelmiştir.

Devletten ve özel sektörden bu sorunun çözümü konusunda yeterli katkıyı göremeyen toplum ve gruplar, bu sorunların çözümünü beklemek yerine, kendileri çözüm üretme eğilimine girmişlerdir ki, bu da “Sivil Toplum”u, buna bağlı olarak da “Sivil Toplum Kuruluşları”nı gündeme getirmiştir. Dolayısıyla insan ihtiyaçlarını giderme konusunda üçüncü bir sektör ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, genel hatlarıyla küreselleşme olgusuna değinildikten sonra, küreselleşme sonucunda ortaya çıkan yeni sosyo-ekonomik düzenin temsilcisi “neo-liberalizm” hakkında bilgi verilecektir. Neo-liberal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları ise çalışmanın ana temasını teşkil edecektir. Son olarak da STK’ların dünyadaki gelişimi ve Türkiye’deki yansımaları hakkında bilgi verilecektir.

1.KÜRESELLEŞME OLGUSU

1980’li yıllardan günümüze değin en çok konuşulan konuların başında gelen küreselleşme dalgası, toplumsal yapının bütün alt sistemlerini yoğun olarak etkilemektedir. Özellikle, küreselleşme sürecinin sosyal politikayı nasıl etkilediği ve etkileyeceği sorusu hem kamuoyunun hem de akademik alanın en önemli çalışma alanlarından birini teşkil etmektedir. Tanımı konusunda tam bir uzlaşma sağlanamayan küreselleşmenin, refah devletlerinin dinamiklerinde farklı boyutlar meydana getirdiği birçok bilim adamı ve düşünür tarafından kabul edilmektedir (Şenkal, 2005: 97-98).

Günümüzde toplumsal sorunları, olguları ele alıp açıklarken üzerine değinilmeden geçilemeyecek belki de tek konu olan küreselleşme olgusunun birbirinden farklı yorumlamaları ve değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bütün bu yorumlamalar kendi içerisinde tutarlı ve ideolojik arka plana sahip olmakla birlikte genellikle üç grupta toplanmaktadır (Özdemir, 2004a: 174-176):

➤ Küreselleşmeyi teknolojik gelişmelere bağlayan birinci grup, küreselleşmenin teknolojik gelişmelerin ardından kendiliğinden ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bilgisayar teknolojilerindeki değişim, bilgi aktarımının ve iletişimin kolaylaşması, ulaşımın ucuzlaması, sermayeye küresel dolaşım olanağı vermiş ve küresel düzeyde üretim ağı kurulmasına yol açmıştır.

➤ İkinci grup (neo-liberaller), küreselleşmenin çıkış noktasının piyasaların uluslararasılaşması olduğunu ileri sürmekte; yaşanan teknolojik ilerlemelerin ve artan üretimin 1970'li yılların ortasından itibaren piyasaların dışarı açılmasını sağladığını, ülkelerin de bu doğrultuda ticareti serbestleştirmek için gerekli önlemleri aldığını ifade etmektedir. Bu sürecin devamlılığının sağlanması için de, korumacı politikalardan vazgeçilmiş, para piyasaları serbestleştirilmiş, dış ticaret teşvik edilmiştir.

➤ Küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak bulmayan üçüncü gruba göre ise, küreselleşme kapitalizmin mantığından kaynaklanmakta olup, bu süreç 500 yıl önce keşif gezileriyle başlamıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde oluşturduğu Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda, küreselleşme; "uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arası karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm eğilimleri ve olguları kapsayıcı" bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerinin başlıcaları şunlardır (DPT, Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2000: 1):

➤ Sermayenin küreselleşmesi ve dış ticaretin ekonomik kalkınma için ön koşul haline gelmesi,

➤ Avrupa Birliği gibi bölgesel örgütlenmelerin ve uluslararası örgütlerin bir gereklilik haline gelmesi ve ulus devletlerin

üstünde veya gerisinde bir alana siyasetin taşınması, dolayısıyla siyasal küreselleşme sürecinin hızlanması,

➤ Yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin öneminin artması ve katılımcı demokrasi anlayışının yaygınlık kazanması.

Küreselleşme olgusunun standart bir tanımının yapılamaması kavram üzerinde farklı boyutlu tanımlamaların meydana gelmesini sağlamıştır. Bauman (1997: 81)'a göre küreselleşme; ayrıcalıkların, mahrumiyetin, servetin ve yoksulluğun, kaynakların ve acizliğin, gücün ve güçsüzlüğün, özgürlüğün ve kısıtlamanın yeniden dağıtımıdır.

Bir başka tanıma göre küreselleşme, dünya ölçeğinde ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme, fikirlerin, görüşlerin, pratiklerin, teknolojilerin küresel düzeyde kullanılması, sermaye dolaşımının evrenselleşmesi, ulus devlet sınırlarını aşan yeni ilişki ve etkileşim biçimlerinin ortaya çıkması, mekanların yakınlaşması, dünyanın küçülmesi, sınırsız rekabet, serbest dolaşım, pazarın dünya ölçeğinde büyümesi ve ulusal sınırların dışına çıkması kısaca dünyanın tek pazar haline gelmesidir (Balay, 2004: 62-63). Farklı bir bakış açısına göre küreselleşme, "devlet ağırlıklı uluslararası ilişkilerden siyasal aktörlerin çoğaldığı küresel ilişkilere geçilmesi; sermayenin, artık uluslararası değil küresel bir nitelik taşıması, sömürü mekanizmalarının değişmesi, gelişen teknoloji ile dünyanın evrensel bir köye dönüşmesidir" (Yılmaz ve Horzum, 2005: 105).

Tüm bu tanımlamalar çerçevesinde görülmektedir ki; küreselleşme olgusu, dünyanın "tek bir yer" olarak algılanması yönündeki süreçte "bilinç artışı" anlatan bir kavramdır. Söz konusu bu süreç, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel anlamda bütün insan yaşamına ilişkin biçimleri kapsamaktadır. Bir toplumda meydana gelen bir gelişme veya yaşanan bir dönüşüm, ilerleme ya da küresel normlara göre gerileme olarak kabul edilebilecek bir çok şey, diğer ulusların sosyal ve siyasal mekanizmalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu bağlamda, küreselleşme, ülkeler arasında ekonomik, politik, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbiriyle bağlantılı olguları içermekte, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş

birikimlerin, milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması anlamına gelmektedir (Oktay ve Pekküçükşen, 2004: 73).

Küreselleşme konusunda en önemli çıkmaz, bu sürecin ne zaman başladığı ile ilgilidir. Genelde bu konuyla ilgili tartışmalar üç boyutlu bir yapı arz etmektedir. Bunlardan birincisi, küreselleşmenin insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan bir süreç olduğu ve son yıllarda hızını artırdığı yönündedir. İkincisi, küreselleşmenin modernleşme ve kapitalizmin gelişmesi ile yaşıt olduğudur. Üçüncü görüş ise, küreselleşmeyi sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi olarak son yıllarda ortaya çıkan yeni bir olgu olduğunu öne süren görüştür (Mutioğlu ve Gözcü, 2004: 58). Küreselleşme sürecinin başlangıç dönemi her ne şekilde kabul edilirse edilsin, bu sürecin en önemli etkilerinin 1980 sonrası dönemde görülmeye başlandığı göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konuyu teşkil etmektedir.

2. KÜRESELLEŞME VE YENİ SOSYO-EKONOMİK DÜZEN: NEO-LİBERALİZM

1970'li yılların sonlarından itibaren kendisini iyice hissettiren küreselleşme olgusu devletlerin sosyo-ekonomik düzenlerinde birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Bunların başında sosyalizmin kapitalizm karşısında çöküşe uğraması ve bunun sonucunda **sosyalist alternatifin yok olması**, liberalizm ile muhafazakarlığın 20. yüzyılın sonlarında yeni bir zemin üzerinde bir araya gelerek buluşması ve "Yeni Sağ" olarak adlandırılan **neo-liberal politikaların yükselişi**, sınırlararası ekonomik ilişkilerde ulusal kontrolü ortadan kaldıran ve dolayısıyla ulusal üreticileri dünya çapında rekabetle karşı karşıya bırakan sermaye, mal ve hizmet piyasalarının dünya çapında bütünleşmesini sağlayacak şekilde **ekonominin küreselleşmesi** ve devlet yapılarında birtakım değişimlerin baş göstererek artan şekilde **ulus devletin ve ulus egemenliğinin zayıflaması** gelmektedir (Özdemir, 2004a: 187-204).

1929'da ortaya çıkan ekonomik bunalımın ardından, 70'li yılların ortalarına dek devletin müdahaleci bir anlayış benimseyerek ekonomik ve sosyal yaşama doğrudan müdahalede bulunduğu ve bu müdahalelerin gittikçe genişlediği görülmektedir. 1973 ve 1979 yıllarındaki petrol fiyatları artışından kaynaklanan bunalım ise, devlet

müdahalelerinin azaltılması ve devletin küçültülmesi taleplerini doğurmuştur. Yaşanan bu bunalım, başta gelişmiş Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm OECD ülkelerini etkilemiş, ortaya ekonomik büyümenin yavaşladığı, enflasyonun arttığı, yüksek oranlarda yapısal işsizliğin doğduğu, kronik bütçe açıklarının yaşandığı, kamu harcamalarının yükseldiği ekonomik bir ortam çıkmıştır. Yeni dönemde izlenen bu politik ve ekonomik felsefe, "Yeni Sağ" olarak adlandırılan neo-liberal politikalar ve bu politikalar Keynezyen politikalara alternatif olarak ortaya çıkan klasik liberal düşüncenin çağdaş bir yorumudur. (Özdemir, 2004a: 205-206).

Küreselleşme süreciyle birlikte gelişimi hız kazanan Neo-liberal yaklaşımın dayanakları genel hatlarıyla şu şekilde açıklanmaktadır (Acı, 2004a: 82-83):

➤ Neo-liberal yaklaşımın etkin işleyebilmesi için üretim ve dağıtım mekanizmalarının tamamıyla piyasa güçlerine terk edilmesi, serbest piyasa mekanizmasının devlet müdahalesi olmadan tüm kurum ve kurallarıyla uygulanması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, özel girişim desteklenmeli, ulusal ve uluslararası düzeyde gerek mal, gerek girdiler bakımından tam bir ticaret, sermaye yatırımı ve üretim serbestliği olmalıdır. Özel çıkarlar devleti olarak adlandırılan bu devlet anlayışına göre; karar süreçlerinde toplumu oluşturan bireylerin tercihlerine eşit ağırlıklı olarak yer verildiği düşünülmekte, dolayısıyla bireylerden oluşan toplumda çoğunluğun tercihlerine göre kararlara yön veren devlet biçiminin en iyi biçim olduğu ileri sürülmektedir.

➤ Neo-liberal politikalar çerçevesinde devlet harcamalarında önemli miktarlarda kısıntıya gidilmesi gerekmektedir. Eğitim, sağlık, ulaşım, fiziki altyapı gibi sosyal devlet harcamalarının kısılması gerektiği öngörülmektedir. Bu düşüncüyü destekleyen gerekçeler ise, bu tür harcamaların devletin yükünü gereksiz yere ağırlaştırarak daha etkin bir devletin varlığını engelleyeceği ve harcamaların sosyal ücretleri artırarak aslında bireyleri verimsizliğe iteceği şeklinde açıklanmaktadır. Dolayısıyla yoksul kesimin sorunlarının piyasa mekanizması dâhilinde çözülmesi vurgulanarak, gelir dağılımı sorununün çözümüne ilişkin karar süreçleri de devletin inisiyatifinden piyasa inisiyatifine devredilmektedir.

➤ Neo-liberal yaklaşıma göre devletin, çevrenin korunması, iş güvencesinin sağlanması, eğitim, sağlık gibi kamusal alanlarda aktif üretici olmaya kadar uzanan geniş bir açılımda değerlendirilebilen müdahale biçimlerinin minimize edilmesi gerekir. Kuralsızlaştırma olarak da adlandırılan bu anlayış çerçevesinde, devletin piyasa ekonomisine müdahalesi asgari düzeyde tutulmalı ve sadece piyasanın daha iyi işleymesini sağlayacak şekilde yasal ve kurumsal ortamı düzenlemekte sınırlı olmalıdır. Bu bağlamda devlet, sağlık hizmetlerini üstlenmek, fiyatları belirlemek gibi doğrudan müdahalelerden vazgeçmeli, özel sağlık kurumlarını denetlemek, sektörde rekabeti teşvik edecek kaliteyi artırıcı müdahalelerde bulunmak gibi daha dolaylı yoldan düzenleyici müdahaleler ile piyasayı yönlendirmelidir.

➤ Neo-liberal yaklaşımın bir diğer önemli özelliği ise, minimal devlet anlayışı doğrultusunda kamu girişimlerinin özel kesime satılmasını savunması, yani özelleştirmeye hız kazandırılması gereği üzerinde durmasıdır. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, öncü sektörler, kamu bankaları, demir yollarına kadar kamu kesiminin fiilen hizmette bulunduğu pek çok alandaki firmaların özel mülkiyete devredilmesinin, iktisadi etkinlik ve toplumsal refah açısından olmazsa olmaz bir koşul olduğu neo-liberal çevreler tarafından yoğun bir biçimde dile getirilmektedir. Neo-liberal yaklaşımlara göre, devletin ekonomideki düzenleyici rolü kapsamlı bir özelleştirme sonrasında bile sürmek zorundadır.

➤ Neo-liberal yaklaşımın özellikle az gelişmiş ülkeler açısından önem taşıyan rolü, uluslararası sistemin 1970'li yılların başından itibaren içine düştüğü kriz ile birlikte bu ülkelerin, değişen uluslararası sermaye birikim sürecine ihracata dayalı kalkınma modeli ile entegre olmalarına zemin hazırlamış olmasıdır. Kapitalist sistemin uluslararasılaşma sürecinin yaygınlık ve hız kazandığı, küreselleşme söylemi, neo-liberal yaklaşımca belirlenmiş; bu yaklaşımın pazar öncelikli tezleri doğrultusunda devlet müdahalesinin kapsamı ve sınırları yeniden tanımlanmıştır.

Anglo-Sakson dünyada başlayan neo-liberalizmin öngördüğü serbestleşme fikri, Gorbaçov'un SSCB'de iktidara gelmesinden sonra Doğu Bloğu'nu etkisi altına almış ve SSCB'nin dağılması ile sonuçlanmıştır. Eski komünist ülkelerin birçoğu, rejimlerini demokrasi

ve serbest piyasa ekonomisiyle değiştirmek üzere harekete geçmiştir. Dünyanın geri kalan ülkeleri de, başta uluslararası kredi kurumlarına (IMF ve Dünya Bankası) olan aşırı yüksek borçlarının baskısı altında Merkez'in hedeflediği politikaları benimsemek zorunda kalmış ve böylece 10 yıl gibi çok kısa bir zaman zarfı içinde serbestleşme-küreselleşme akımı, dünyanın çok büyük bir kesimine yayılmıştır. Neo-liberalizmin en büyük iki temsilcisi olan Reagan ve Thatcher; devletin görevlerinin, Adam Smith'in tanımındaki gibi üç alana (iç ve dış güvenlik, adalet ve bayındırlık) indirgenmesini savunmuş ve uygulanan bu politikalar, Reaganizm ve Thatcherizm olarak tüm dünyayı etkilemiştir (Özdemir, 2004a: 74-75).

3. NEO-LİBERAL POLİTİKALARIN BİR SONUCU: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Günümüzde yaygınlaşan neo-liberal öğretisi ve refah devleti anlayışının gerilemesi, devlet-sivil toplum ilişkilerinin yeniden şekillenmesini gerekli kılmıştır. Özellikle küreselleşme sürecinin etkisini yoğun bir şekilde hissettirmesi, refah devletinin yetersizliklerini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, küreselleşmenin, sivil toplum açısından anlamı oldukça derindir. Her şeyden önce küreselleşme, sivil toplum örgütlerini kapsayarak, güç dengesini kamusal alan özel ilgiye doğru değiştirmektedir (Şenkal, 2005: 332). Bu çerçeveden hareketle sivil toplum kuruluşlarının detaylı bir şekilde analizinden önce "sivil toplum" kavramına, tarihçesine, ortaya çıkış esaslarına değinilmesi faydalı olacaktır.

3.1. Sivil Toplum Kavramının Tanımı ve Gelişimi

Sivil toplum kavramının basit bir tanımı hala yapılamamıştır. Kavram, farklı toplumlarda yaşanan tarihsel gelişmelere paralel olarak çeşitli biçimlerde tanımlanabilmektedir. Bir toplumda sivil toplumun gelişmesi kültürel bir süreçtir ve çoğulculuk, bağımsızlık, dayanışma, toplumsal bilinçlenme, katılım, eğitim, sorumluluk ve yetki devri unsurlarının gelişmesi ile paralellik taşır. En geniş anlamıyla sivil toplum, "bireyler veya gruplar tarafından gerçekleştirilen ve her türlü toplu sosyal faaliyet" olarak tanımlanmaktadır (Dunkerley and Fudge, 2004: 237).

Sivil toplumun en önemli özelliklerinin başında, kamu bilincinin gelişebildiği, demokratik katılıma imkan veren ve iletişime açık bir alan

yaratması gelmektedir. Bu noktada sivil toplum, paylaşılan ortak değerler doğrultusunda gönüllü ve kendiliğinden örgütlenmekte, devletten özerk bir şekilde kendi kendini devam ettirmekte ve aynı zamanda hukuki bir düzen içinde işlemektedir.

Batı Aydınlanma Çağı'na kadar kavram ve kurallara yön veren ve Hobbes, Locke ve Rousseau tarafından şekillendirilen "Toplumsal Sözleşme" düşüncesi, devlet ve sivil toplumu özdeş olarak değerlendirmiştir. Bu özdeşlik, Hobbes'un ifadelerinde açıkça görülmektedir. Ona göre, sivil topluma geçebilmek için "doğa hali"nden ayrılmak zorunludur. Bu zorunluluk doğa halinin koşullarından kaynaklanmaktadır. Doğa, insanları eşit yaratmıştır ve insanlar arasındaki güvensizliğin temel nedeni de bu eşitliktir. Eşit koşullar içerisinde rekabet etmeye çalışan insanlar birbirlerini yok etmeye çalışacaklardır. Dolayısıyla savaş hali kaçınılmaz olacaktır. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu insanları kontrol altında tutacak bir gücün varlığıdır. Bu gücü oluşturmak için insanların tüm güçlerini tek bir insan ya da heyete devretmeleri gerekmektedir. Hobbes'un "Leviathan" olarak adlandırdığı bu güç sayesinde huzursuzluk, ölüm korkusu ortadan kalkacak ve insanlar kültür ve medeniyet yaratabileceklerdir. Başka bir ifadeyle medeni topluma geçilecektir (Biber, 2004: 159).

Sivil toplum kavramının üzerinde kafa yoran diğer siyaset filozoflarından Hegel'e göre sivil toplum, pozitif bir alan olmamakla beraber, çözülmesi gereken çatışmaların olduğu sorunlu bir alandır. Bu bağlamda Hegel sivil toplumu, bireysel çıkarların çatıştığı, ailedeki sıcak ilişkilerin olmadığı çatışmalar alanı olarak tanımlamıştır. Gramsci, sivil toplumu alt yapısal bir alan yerine üst yapısal bir kurum olarak ele almıştır. Sivil toplumu bir egemen grubun bütün toplum üzerinde yürüttüğü kültürel hegemonya alanı olarak ifade etmiştir. Machiavelli ve Montesquie gibi düşünürler ise, sivil toplumu, ara yapılar, ara kuruluşlar olarak algılamış ve bu şekilde ifade etmişlerdir. Durkheim, sivil toplumu ikincil yapılar olarak görürken, Weber ise sivil toplumun özerk yetkili kuruluşlar olduğunu vurgulamıştır (Kutlu ve Usta, 2005: 198-199).

Sivil toplumun devlet alanı dışında ayrı bir alan olarak kabul görmesi 18. yüzyıldan sonra olmuştur. Böylece sivil toplum bireylerin,

kamusal alanda bir dizi hak ve yükümlülüklerle donatıldıkları bir alan olarak ortaya çıkmaya ve bağımsız örgütlenmelere temel olmaya başlamıştır. 1750'li yıllardan itibaren, sivil toplum, artık devlet kavramıyla ilişkilendirilmekten çıkmış, giderek devlete eşdeğer nitelikte ayrı bir kavramı temsil etmeye başlamıştır. Bu durum o dönemde liberal bir dünya görüşünü savunan burjuvazinin, sivil toplum kavramını, siyasi alandan bağımsız, toplumun özel yaşamına ve ekonomik pazara ayrılmış bir sosyal alan ile eş tutmasından kaynaklanmıştır. Marx'a göre de sivil toplum 18. yüzyıl Avrupa'sında burjuvazi ile gelişti. Onun için sivil toplum, üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan ve bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümüdür (Sunar, 2004: 115).

Sivil toplum kavramı, modern içeriğiyle ilk kez 1767'de Adam Ferguson'un "Sivil Toplum Üzerine Bir Deneme" adlı çalışmasında kullanılmıştır. Ferguson bu eserde, sivil toplumu daha çok barbarlığın karşıtı bir anlam içerecek biçimde medeniyetle ilgili olarak kullanmıştır. Burada sivil toplum kavramı ile vurgulanmak istenen amaç, "şehir adabı"dır. Sivil toplumdaki sivilin kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade etmektedir (Şan ve Bilen, 2004: 204). Modernizmin kuruluş süreci olarak adlandıracağımız bu dönem, sivil toplumun da eski anlamının yerini bu gün de kullanılan modern içeriğe bırakmasına şahit olmuştur. Siyasal, sosyal, düşünsel ve hukuki boyutlarda yaşanan kırılmalar sonucunda daha önce değinilen doğal hukuk çerçevesinde tanımlanan devlet-sivil toplum özdeşliği yerini liberal değerler ve bireycilik çerçevesinde tanımlanan devlet-sivil toplum karşıtlığına bırakmıştır (Sunar, 2004: 115).

Çağdaş anlamda sivil toplum, gönüllü, kendini üreten, kendini destekleyici, devletten özerk ve belirlenmiş bir dizi kurallardan oluşan yasal bir düzene bağlı, örgütlü toplumsal yaşamın bir alanıdır. O, genelde, kendi çıkarlarını, hırslarını ve ideallerini ifade etmek, bilgi alışverişinde bulunmak, karşılıklı hedeflerini başarmak, devletten isteklerde bulunmak ve devlet kurumlarını sorumlu tutmak için bir kamu alanında ortak bir biçimde hareket eden yurttaşları içerdiğinden toplum olgusundan farklıdır (Brand, 2001: 963).

Toplum en genel anlamıyla, kurumların, kuralların yer aldığı bir ortamda faaliyette bulunan örgütlenmiş insan topluluklarının adıdır. İnsanların örgütlenme biçimleri, zaman içerisinde farklılıklar gösterebilmekte ve bu farklılıklar da onların bir takım özelliklerine göre

farklı sınıflandırmalara yol açabilmektedir. Örneğin ilkel toplum, feodal toplum, çağdaş toplum gibi. Sivil toplum ise, çağımızın demokratik ve gelişmiş toplumlarının ortak adı olmaya başlamıştır. Bu çerçevede sivil toplum, hiçbir üst kimliğe ve gerçekliğe başvurmaksızın, kendi gelişimini yönlendirebilen ve anlamlandırabilen, bunun için gerekli dinamikleri barındıran, devletten özerk, sürekli bir gelişme içerisinde bulunan bireyler ile örgütlenmeler topluluğudur.

Bu kısa tarihsel analizde görülüyor ki, sivil toplum konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Farklı siyasal bakış açılarıyla sivil toplum kavramına yaklaşanlar olduğu gibi aynı paradigma içinden kavramın içeriği konusunda birbirinden farklı görüş ileri sürenler de bulunmaktadır. Yine de sivil toplumun anahtar kelimeleri olarak, belirli değerlerin önem kazanarak ön plana çıktığı görülmektedir. Birçok sivil toplum teorisyeninin özellikle vurguda bulunduğu anahtar kelimelerin başında, **demokrasi, çoğulculuk, hoşgörü, katılım, gönüllülük, özerklik** gibi normatif unsurlar gelmektedir. Sivillilikle demokratiklik arasında genelde bir korelasyon bulunmaktadır. Sivil toplum, demokratik toplumların olmazsa olmaz öğelerinin başında gelmektedir. Sağlıklı bir demokrasinin işleyebilmesi için, kamuoyu oluşmasında etkili örgütlerin toplumun bütün katmanlarını kapsamaması zorunludur. Toplumun yapısındaki çoğulculuğun kamuoyunu oluşturan kuruluşların çokluğuyla temsil edilmesi gerekir. Sivil toplumun çoğulculuğu, birlikte yaşama kültürünün oluşmasına ve yerleşmesine katkıda bulunur (Güneş ve Tekgül, 2005: 329).

Tarihsel süreç perspektifinden bakıldığında devlet-sivil toplum ilişkisinin dönemler boyunca oynamış olduğu roller aşağıdaki tabloda özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Tarihsel Süreçte Devlet ve Sivil Toplum Rollerini

Dönemler	Devletin Rolü	Sivil Toplumun Rolü	İşbirliği Modeli
19. Yüzyıl	Düzenin koruyucusu	Kendi kendine örgütlenerek sosyal sorunların çözümünde görev alma	Yerini alma (yetki ikamesi)
20. Yüzyıl	Sosyal varlığın düzenleyicisi	Tamamlayıcı hizmetlerin üreticisi	Hiyerarşik-devletçi paternalizm
20. Yüzyıl Sonu ve 21. Yüzyıl Başı	Toplumsal dengenin koruyucusu	Sivil topluma girişin anahtarı	Sivil toplumun yeniden canlandırılması, piyasa güçlerinin liberalleştirilmesi.

Kaynak: Tosun, 2003: 33.

3.2. Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

Liberal ilkeler doğrultusunda, son yıllarda gittikçe daha belirgin hale geldiği üzere, ulus-devletin otorite ve yetkilerinden bir kısmının ya "ulus-altı" (yerel yönetimler, STK) ya da "ulus-ötesi" (IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi) düzeydeki kurumlara dağıldığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle belirtilmelidir ki, STK'nın gelişiminin arkasında yatan en büyük etken, liberal felsefenin tekrar güçlenmeye başlamasıdır. Geçtiğimiz çeyrek yüzyıl boyunca, neo-liberalizmin ilkeleri doğrultusunda, devletin üzerindeki sosyal yükümlülüklerin azaltılmasının bir yolu olarak STK'ların ön plana çıkartıldığı, "sivil toplum" söyleminin neo-liberal felsefenin bir uzantısı haline geldiği görülmektedir (Özdemir, 2004b: 142).

Bu noktadan hareketle; neo-liberalizm, küreselleşme ile birlikte yeniden yapılandırmayı dayatırken, belli başlı politikaları da; refah devleti uygulamalarından vazgeçilmesi yani kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, eğitim, sağlık gibi geniş kitleleri ilgilendiren alanların piyasalaştırılması için kamu hizmeti niteliğinden vazgeçilmesi, sosyal politikalar ile sağlanan güvencelerin kaldırılarak refahın yeniden dağıtımının önlenmesi vb. olmaktadır. Tüm bu yapılanma aslında **devletin küçülmesi** ana başlığı altında yürütülmektedir. (Önver ve diğerleri, 2005: 8).

Demokratikleşmenin ölçüsü olarak sunulan sivil toplumun kapsadığı geniş alanın (toplumsal, siyasal, ekonomik) yanında örgütlülüğü de önemli olmaktadır. STK'lar, işte bu noktada kendini göstermektedirler. Günümüzde çağdaş demokrasiler üç temel sektöre dayanmaktadır. Bunlar; kamu sektörü (birinci sektör), kar amacı taşıyan özel sektör (ikinci sektör) ve kar amacı gütmeyen ve kamu yararına çalışan sivil toplum kuruluşları (üçüncü sektör)dir.

Sivil toplum kuruluşları, küçük yerel derneklerden, çok geniş ve oldukça profesyonel kuruluşlara kadar son derece farklı gruplardan oluşmaktadır. Literatürde, bu tür kuruluşların farklı isimlendirilmelerine şahit olunmaktadır. Bu isimlendirmelerden en yaygın olanları şu şekildedir: **Kar gütmeyen kuruluşlar** (non-profit organizations), **kar gütmeyen sektör** (non-profit sector), **gönüllü kuruluşlar** (voluntary organizations), **kar için olmayan kuruluşlar** (not-for-profit organizations), **sivil toplum kuruluşları** (civil society organizations), **hükümet dışı kuruluşlar** (non-governmental organizations- NGO), **üçüncü sektör** (third sector), **bağımsız sektör** (independent sector), **hayırsever yardım kuruluşları** (charitable organizations), **vergiden muaf kuruluşlar** (tax-exempt organizations), **sosyal hareketler** (social movements) (Özdemir, 2004b: 133).

Sivil toplum kuruluşlarının tanımına ilişkin birçok görüşe rastlamak mümkündür ancak en genel haliyle Sivil Toplum Kuruluşları, "toplum yararına çalışan ve bu yönde kamuoyu oluşturan, kar amacı gütmeyen, sorunların çözümüne katkı sağlayarak çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, demokratik işleyişe sahip, bürokratik donanımdan yoksun ve gönüllü olarak bir araya gelen bireylerden oluşan örgütlenmelerdir" (Aslan ve Kaya, 2004: 216).

STK'ların tanımı üzerinde tam bir birliktelik olmamakla birlikte, onları en iyi ifade eden tanımın, bu kurumların çok yaygın ve güçlü olduğu ülkelerin başında gelen ABD'deki eyalet yasalarında yapıldığı görülmektedir. STK, yasal olarak en iyi bu ülkede düzenlenmiştir; buna göre Ohio eyaleti mevzuatındaki tanıma göre, "sivil toplum kuruluşları, maddi bir gelir veya kar elde etmek amacıyla kurulmamış olan, bundan dolayı da gelirinin tamamı veya bir kısmı üyelerine, mütevellilerine, çalışanlarına veya herhangi bir özel şahsa dağıtılmayan kuruluşlardır. Fakat kuruluşa sunulan hizmetlerin karşılığında yapılan makul

ödemeler, maddi kazanç veya karın dağıtılması olarak değerlendirilmez (Özdemir, 2004b: 135).

Sivil Toplum Kuruluşları, dar ve geniş anlamları çerçevesinde ikili bir ayrıma tabi tutulabilmektedir. Geniş anlamda STK'lar, toplum içerisinde idarenin bir parçası olmayan ve sivil toplum alanında etkinlik gösteren her türlü örgütlerdir. Buna göre, siyasi gruplar, sendikalar, dini kuruluşlar, spor kulüpleri, kültür ve sanat dernekleri, ticari birlikler ve sanayi odaları da bu kapsama girmektedir. Dar anlamda STK'lar ise yalnızca sosyo ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan örgütlerdir. Konumuz itibarıyla bizi de daha fazla ilgilendiren bu STK'lar dört ana temel üzerinde inşa edilmektedirler (Seyyar ve Adalı, 2004: 190):

➤ *Gönüllülük*: Örgütün kurulmasını öneren ya da engelleyen hiçbir yasal düzenlemenin olmaması gerektiği gibi, katılımın da gönüllü olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, üye kabulünü esas alan ve üyelerinin demokratik katılımına imkan tanıyan kuruluşlar, sivil nitelik taşır.

➤ *Bağımsızlık (Özerklik)*: STK'lar toplumun kuralları dahilinde kendilerini oluşturan yasalarla veya üyelerin denetimi için yetki verdiği kurullarla denetlenirler. Bu, STK'ların, merkezi ve mahalli idarelerden bağımsız oldukları anlamına geldiği gibi, kamu yararı konusunda siyasi partilerden farklı görüşlere sahip oldukları anlamına da gelmektedir. STK'lar her ne kadar devlet yapıları dışında ise de, gerektiğinde devlet kurumları ile yakın işbirliği içinde olabilmektedirler.

➤ *Kar Amacı Gütmemek*: STK'lar, kişisel kar veya kazanç için faaliyet göstermezler. Ancak; bu kuruluşlarda sürekli olarak çalışanlar ücret alabilirler. Ayrıca, gelir getirici faaliyetlerde bulunabilirler, fakat elde edilen gelirleri üyelere dağıtmazlar.

➤ *Vizyon ve Bir İdeale Sahip Olmak*: STK'lar, amaçları ve buna bağlı değerler doğrultusunda gayretli faaliyetlerde bulunurlar.

Sivil toplum kavramının, totaliter veya otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş sürecinin anahtar kavramı, demokratik toplum yönetiminin temel kurucu ögesi, bireysel hak ve özgürlükler alanının genişlemesinin en birincil faktörü olduğu düşünülürse, bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının hedefleri de şu şekilde özetlenebilir (Ak, 2005: 189; Johns, 2005: 30):

- Toplumsal sorunların çözümü için çalışmak,
- Toplumsal sorunların çözümünde devletle işbirliği yapmak,
- Siyasiler tarafından kullanılmak yerine, devlet yönetiminin etkili, verimli, sorumlu, şeffaf bir hal alması için çalışmak,
- Böylece sivil toplumu en ücra yerdeki vatandaştan en modern yerde yaşayan vatandaşa kadar herkesin aktif vatandaş olarak yönetime katılmasını sağlamak,
- Toplumsal yaşam içinde var olan farklı kültür, sosyal ve ekonomik şartlardan gelen herkesi demokratik ve şeffaf bir yönetim anlayışı etrafında toplamak,
- Toplum devlet birey ilişkilerinde hak ve sorumlulukların adaletli dağılımında yardımcı rol oynamak. Burada önemli olan husus, bu sürecin nasıl işlediğidir.

Devletler, küreselleşmenin getirdiği sorunları çözmede yetersiz kalabilmektedir. Sivil toplum kuruluşları bu çerçevede gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde işlevler üstlenmek durumunda kalmışlardır. Bu işlevler aşağıda belirtilmiştir (Alagöz ve diğerleri, 2004: 130; Çağlar ve diğerleri, 2005: 347):

- Kamuoyu oluşturma yoluyla bireylerin taleplerinin dile getirilmesine ve dikkate alınmasına yardımcı olmak,
- Sivil toplum kuruluşlarının, gerek örgüt içi yapıları itibarıyla, gerekse var olmaları sebebiyle çoğulcu bir toplum yapısının oluşturulmasında etkin bir işlev üstlenmeleri, aynı amacı gerçekleştirmeye yönelik farklı çözüm yollarını savunan bireyleri bir araya getirmeleri nedeniyle toplumsal dokularda çoğulculuk kültürünün yerleşmesine katkıda bulunmak,
- Sivil toplum kuruluşları gerek devletin gerçekleştirdiği uygulamalara, gerekse piyasa ekonomisinin bazı mekanizmalarına karşı koruyucu bir işlev görmektedirler.
- STK'ların demokratik bir düzenin henüz istenilen ölçüde gelişmediği ortamlarda üstlendikleri, pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ve bu projeleri uygulamaya geçirmek yollarıyla, eğitim,

çevre, adalet hizmetlerine erişim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına koşut ya da alternatif sorumluluklar alabilirler.

➤ Kriz dönemlerinde yaşanan krizi hafifletmeye, halkın acil ihtiyaçlarını gidermeye, politik kararları değiştirmek üzere resmi organlara doğrudan ya da dolaylı yollardan baskı yapmak, çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmak ve krize müdahale etmek üzere uluslararası organları harekete geçirmeye çalışmak gibi politik konularda etkinliklerde bulunabilirler.

Uluslararası sivil toplum kuruluşları, diğer uluslararası aktörlerle çeşitli amaçlar için ilişkilerde bulunmaktadır. Devletler ve uluslararası örgütler insani yardımlar, kalkınma yardımları, bölgesel çatışmaların çözümlenmesi ve uzmanlıklarına başvurmak gibi alanlarda sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları bireysel ya da kolektif çıkarları korunmak için başarılı uluslararası kamuoyu oluşturma faaliyetleri gerçekleştirmektedirler. Bu sayede devletlerin, uluslararası örgütlerin ve çokuluslu şirketlerin karar ve davranışlarını etkiledikleri pek çok örnek mevcuttur (Karagül, 2006: 491).

Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının uluslararası politikadaki küresel nitelikli aktörlerden birisi olarak giderek konumu giderek güçlenmektedir. Bu kuruluşlara düşen görev ve sorumluluğun artmasına paralel olarak etkinlik kapasitelerinde gözlenen önemli değişimler, geçen çeyrek asrın, deneyimlerinden anlaşılmaktadır. Buradan hareketle yakın gelecekte devlet dışı aktörler arasındaki yegâne konumunu koruyan uluslararası sivil toplum kuruluşlarını, nitelik ve nicelik, rol ve etkinlik ile diğer aktörleri etkileme kapasiteleri açısından daha fazla ve etkili değişimlerin beklediğini tahmin etmek mümkündür (Karagül, 2006: 491).

STK'ların oynadığı önemli rollere en güzel örnek; ulusal ve uluslararası şirketler ile olan ilişkisidir. Etkin uluslararası kuruluşların, sendikaları veya şirket küreselleşmesini düzenleyebilme ve kontrol edebilmedeki güçlü girişimlerine alternatif olarak, yerine STK'lar küresel serbest piyasa gündemine direnç gösteren anahtar kaynaklar olarak ortaya çıkmıştır (Mendes, 2005: 44). Sadece piyasa veya iktisat perspektifinden bakıldığında çok uluslu şirketler, STK'larla ortaklık kurmakta gönülsüz olabilmektedirler. Fakat bu değerlendirme, çok

uluslu şirketlerin STK'larla işbirliği sonucu elde edecekleri sosyal sermaye ve STK'ların kurumsal bağlantıları gibi piyasa dışı avantajları düşünüldüğünde değişiklik gösterebilmektedir (Choi, Cheng, Kim and Eldomiaty, 2005: 28). STK'lar toplum üzerinde giderek artan bir etkiye sahip olmaktadır ve şirketler, sosyal sorumluluk amaçlarını gerçekleştirmek, örgütlerinin tanınırlığını arttırmak ve bunları yaparken de işle ilgili amaçlarını gerçekleştirmek için bu güçlü örgütlerle işbirliği yapmalıdır (Argenti, 2004: 114).

Küreselleşen dünya ekonomisinde STK'ların önem kazanma nedenleri ise şu şekilde açıklanmaktadır (Göymen, 2004: 68-69; Mallaby, 2004: 52; Santisteban, 2005: 208; Danastas and Gadanne, 2006: 55):

➤ Küresel nitelikte ve ancak küresel ortak eylemle baş edebilecek bazı sorunlar belirginleşmiştir. Bunlar arasında çevre sorunları, nükleer tehlike, yerel/bölgesel çatışmalar, uyuşturucu trafiği, göç ve insan kaçakçılığı, salgın hastalıklar (AIDS) ve terör sayılabilir. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için yalnız uluslararası kuruluşların, ulus-devletlerin çabası yeterli olmamaktadır. STK'lar sık sık devreye girerek, sorun ve tehlikelerin algılanması, çözüm aranması, bunların politika ve eylemlere yansıtılmasında önemli rol oynamaktadır.

➤ Bireylerin ve toplumların beklentilerinin doruk noktaya ulaştığı günümüzde, ulus-devletin bazı alanlarda yetersizlikleri belirginleşmiştir. Özellikle kırsal/kent yoksulluğuyla mücadele, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması, özürsüzlükler, eğitimsiz kadınlar, sokak çocukları gibi özel bazı hedef gruplara hizmetler sunulmasında devlet-STK işbirliği daha olumlu sonuçlar verebilmektedir. Her ne kadar STK'lar yoksul insanlar lehine hareket ettiklerini iddia etseler de yürüttükleri kampanyaların bir kısmının yoksul insanlara zarar verdiği de görülmektedir.

➤ Serbest piyasanın ve küresel ekonomik yönetişimin, yer yer, eşitsizlikler yaratan dinamiği, uluslararası üretim ve ticaretin bazı toplumsal kesimlere olumsuz yansımaları, bu etkilerin hafifletilmesini amaçlayan STK'lar için, giderek genişleyen bir alan açmıştır.

➤ Temsili demokrasinin işleyişi, siyaset yapma biçimleri, çoğu demokraside, ciddi eleştirilerle karşı karşıyadır. İdeolojilerin yetersiz kalması, kurumların temsilliğinin sorgulanması, yönetim-

yönetilen uçurumu, demokrasi sözcüğünün başına çeşitli sıfatların konulmasıyla sonuçlanmıştır. Doğrudan, radikal, katılımcı, söylemsel demokrasi önermelerinin hepsinin içinde ağırlıklı bir sivil toplum ögesi bulunmakta ve STK'ların "demokrasi açığını" kapatmaları beklenmektedir. Fakat, STK'lar, başta insan hakları olmak üzere, bu konuların pek çoğunda henüz birincil söz sahibi değildir.

➤ STK'ların iletişim teknolojilerinden yaygın, kolay, hızlı ve göreceli ucuz haberleşmeyi mümkün kılması, dünyanın çeşitli bölgelerindeki STK'ların bilgi alışverişinde bulunabilmelerini ortak hedeflere kitlenebilmelerini, ortak eylem planlayıp gerçekleştirebilmelerini mümkün kılmaktadır.

➤ Başka bireylerle ve toplumlarla paylaşıldığı zaman azalmayan, kullanıldıkları zaman tükenmeyen, tam tersine pekişen değerler vardır. Bunların başında insan hak ve özgürlükleri, adalet, eşitlik, dayanışma duyguları gelmektedir. STK'ların giderek gelişen görev alanı içine "küresel kamu malları" diye adlandırılan bu değerlerin yaygınlaştırılması ve içselleştirilmesi de bulunmaktadır.

➤ Üzerinde yaşadığımız dünyada küresel savaş riski azalmış olmasına rağmen, çok sayıda sınırlı ve bölgesel savaş ve çatışma birçok bölgede devam etmekte ve görülebilmektedir. STK'lar ise bu alanda üç farklı rol oynayabilmektedir. Bunlardan bir tanesi, STK'ların çatışmacı gruplar arasında arabuluculuk görevi üstlenmesidir. Bunun mümkün olmadığı ve çatışmaların başladığı veya devam ettiği durumlarda, söz konusu çatışmadan etkilenen nüfusa insancıl ve tıbbi yardım sağlamakta, çatışmalarda yaralananlara geçici barınma imkanları sağlamaktadır. Çatışmalar sona erdikten sonra son olarak oynadığı rol ise çatışma sonrası düzenin kurulmasına yardımcı olmasıdır.

➤ En az çatışmalar kadar yıkıcı olabilecek bir diğer küresel sorun ise doğal afetler ve krizlerdir. STK'lar doğal afet (deprem, sel vb.), insan kaynaklı afet (nükleer, kimyasal kazalar vb.) ve sosyal-ekonomik-siyasal kriz dönemlerinde devreye girerek, çoğu zaman devletle işbirliği de yaparak, yaraların sarılmasında rol almaktadır. Sosyal ve çevresel STK'lar, sosyal ve çevresel konularla ilgili idari süreçlerde dikkate alınan paydaşlar olarak kabul edilmektedirler.

➤ STK'lara önem kazandıran ve yer yer devlet aygıtlarıyla kıyaslandıkları zaman tercih edilmeleriyle sonuçlanan özellik, halka ve hizmetlerin tüketicilerine daha yakın oldukları ve verimli-etkin çalışabilecekleridir.

STK'ların oluşmakta olan yeni dünya düzeninde, daha fazla bir rol oynama şansları bulunmakla birlikte, bu büyük ölçüde, kendilerini geliştirebilmelerine, ortak hedefler doğrultusunda işbirliği yapabilmelerine ve yeni ortak misyon ve etik oluşturabilmelerine bağlıdır. Buna örnek olarak, Friedrich Ebert Vakfı'nın, Rabat'ta yerel STK'ları bir birlik içinde toplayan, onlara eğitim hukuksal danışmanlık ve STK yöneticileri için buluşma yeri sağlayan bir şemsiye yapı oluşturması verilebilir (Stanford Social Innovation Review, t.y.: 35).

4. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Geçmiş tarih içerisinde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki vatandaşlar, sosyo-ekonomik statülerini geliştirmek, çevreyi korumak, insan haklarını savunmak ve daha önce gündemde olmayan ya da hükümet tekelinde olan birtakım amaçları yerine getirmek için birlikler, fonlar ve benzer kurumları kurmak için çaba harcamışlardır (Kireyeva, 2006: 75).

Ülkemizde STK'ların gelişimine bakıldığında, demokratik sistemin önemli öğelerinden biri olan bu kuruluşların, tarihten bugüne toplumun gelişmesinde önemli roller üstlendiği görülmektedir. Özellikle çeşitli sosyal hizmet alanlarında faaliyette olan bu sivil toplum kuruluşlarının gönüllülük esasına dayalı olarak faaliyette bulunduğu, günümüzde en yaygın şekliyle dernek ve vakıf adı altında faaliyetlerini yürüttüğü, toplum için çok yararlı ve öncü çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Bugüne kadar kurulan derneklerin çoğunun sosyal ve hayır amaçlı kurulduğu tespit edilmektedir (DPT, 2001: 36-37). Selçuklular döneminden itibaren vakıf şeklinde örgütlenmeler görülmekte ve bunların ekonomik ve sosyal yaşamda sayısız önemli görevler üstlendiklerine şahit olunmaktadır. Hatta bu STK'lar Osmanlı döneminde daha da güçlenmiş ve hem sayı bakımından artmış hem de işlevsellik bakımından altın çağlarını yaşamışlardır (Özdemir, 2004b: 154).

Osmanlı toplumunda, günümüzün modern anlamda kullandığımız STK kavramına denk düşen kurumlarından biri olan vakıfların Osmanlı ekonomisindeki payı, birkaç yüzyıllık dönem içerisinde ele alındığında ortalama olarak % 16 düzeylerinde olduğu ifade edilmektedir. Vakıfların Osmanlı ekonomisindeki payı, XVII. yüzyılda % 15,97, XVIII. yüzyılda % 26,80 ve XIX. yüzyılda ise % 15,77 düzeyinde olduğu görülmektedir. İfade edilen bu vakıfların toplam gelirlerinden sosyal yardım amaçları için tahsis ettikleri paylar ise sırayla % 6,3, % 10,15 ve % 17,16 düzeyinde olmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının ülkemizde sağlamış olduğu istihdamın toplam istihdam içindeki payına bakıldığında, Osmanlıdan günümüze, batı toplumlarının aksine hızlı bir düşüş trendine sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı Devletinin son döneminde vakıflarda istihdam edilenlerin oranı % 8,23 düzeyinde iken bu oran Cumhuriyetin ilk yıllarında % 12,68 düzeyine ulaşmış fakat 1990'lı yıllarda bu oran hızla düşerek % 0,76 seviyesine gerilemiştir (Şan ve Bilen, 2004: 206).

Günümüz itibariyle, dernek ve vakıflar başta olmak üzere, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin ve bunlara üye olanların sayılarına bakıldığında, gelişmiş ülkelerdeki durumun aksine, oldukça düşük rakamlarla karşı karşıya kalınmaktadır. ATO'nun yapmış olduğu bir araştırmaya göre, Türkiye'de faaliyet gösteren dernek sayısı 80.757 (866 kişiye bir dernek), vakıf sayısı ise 4.915'dir. Bu miktar Almanya'da 2 milyon 100 bin, Fransa'da 1 milyon 470 bin, ABD'de 1 milyon 200 bin olan dernek miktarıyla karşılaştırılamayacak kadar düşük bir miktardır (Özdemir, 2004b: 155-156).

1990'lı ve 2000'li yıllarda ülkemizde sivil toplum kuruluşlarının sağlamış olduğu istihdamın toplam istihdam içindeki payına bakıldığında % 1 bile olmadığı görülmektedir. Aynı dönemler dahilinde ABD'de STK'ların toplam ekonomideki payı yaklaşık olarak %10 düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Benzer şekilde bu kurumların toplam istihdam düzeyleri ise 8 milyon düzeyine yükselmiştir. Bu rakamlar, ABD nüfusunun % 3'üne tekabül etmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde sivil toplum kesiminde istihdam edilenlerin payı ABD'den de fazla olmak üzere % 5 civarındadır (Şan ve Bilen, 2004: 206).

Her ne kadar oransal olarak düşük rakamlara sahip olursa da ülkemiz açısından tarihsel süreç dahilinde bakıldığında, aslında 1980'li yılların başının sivil toplum örgütlenmesi ve sivil toplum oluşumu

açısından yeni bir başlangıç olarak kabul edilmelidir. Zira dünyadaki gelişmelere paralel olarak 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından "birey devlet için midir yoksa devlet birey için midir tartışması" toplumun tüm katmanlarının dikkatini çekmiş ve sivil toplum alanını genişletmeye başlatmıştır. 28 Şubat 1997 süreci sivil toplum alanını daraltmış olsa bile, dünyadaki gelişmeler ve Türkiye'nin AB'ye katılım süreci içinde olması demokratikleşmenin ve sivil toplum alanının genişleyeceğine dair ipuçları vermektedir (Abay, 2004: 263).

Bugün gelinen noktada Türkiye'nin batılı anlamda sivil toplum olmasının önünde üç engelin bulunduğu söylenebilir (Tosun, 2001: 349):

- Güçlü devlet, zayıf toplum yapısı,
- Yönetici elitlerin siyasal sistem içindeki rolü ve
- Toplumun özellikle de sivil toplum kuruluşlarının demokrasiyi içselleştirmemiş olmamalarıdır.

Bu bağlamda, Türkiye'de sivil toplum kuruluşları incelendiğinde, bunlardan birçoğunun devlet kaynaklarından yararlanarak varlıklarını devam ettirdikleri görülür. Bu durum ise sivil toplumun önünde bizzat STK'ların engel teşkil ettiği biçimindeki yorumları beraberinde getirmektedir. Oysa demokratik değerlerin gündelik hayat pratiklerine aktarılabilmesi, öncelikle STK'ların sivil kültürü ve demokrasiyi özümsemiş olmasına bağlıdır. STK'lar ile devlet arasında yapılacak bir mukayesede, bu iki aktör arasındaki temel farkın şeffaflık noktasında olduğu görülmektedir. Katılımdan, bilgi edinme hakkına kadar birçok temel unsurun asıl kaynağının şeffaflık olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Bununla birlikte STK'ların yeterince şeffaf olamadığını veya olmak istemediği görülmektedir. Bu noktada STK'lardaki içe kapanıklığın giderilmesinde eğitimin rolü önem arz etmektedir (Betil, 2005: 97).

Ülkemizdeki mevzuata göre, STK'lar dernek veya vakıf statüsünde kurulup, kar amacı gütmemek şartıyla faaliyet gösterebilirler. Örneğin, Türkiye'de sivil toplum, siyasi partileri, vakıfları, dernekleri, sanayi ve ticaret odalarını, meslek örgütlerini, üniversiteleri, sendikaları, farklı platform ve insani girişimlerini içine almaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki STK'lar farklı alanlarda faaliyet göstermektedirler. Bunlar arasında insan hakları, demokrasi platformu,

yoksulluğun giderilmesi, sağlık hizmetleri, aile planlaması, eğitim, çevre ve ekoloji, kültürel, etnik ve dini değerlerin teşviki, mesleki ve profesyonel grupların bir araya getirilmesi, kültür merkezleri, camiler ve okullar kurulması için fon toplanması gibi faaliyetler bulunmaktadır. Özellikle doğal afetlerin sıkça yaşandığı ülkemizde STK'lar önemli sorumluluklar yüklenmekte ve zarar görenlerin yardımlarına koşmaktadır. Evini, işyerini, mal varlığını kaybederek yoksullaşan, sakat kalarak çalışamaz duruma gelen pek çok afetzedeye STK'lar aracılarıyla yardımlar ulaştırılmaktadır. Doğal afetlere bağlı yoksullaşmalarda devlet olanakları yetersiz kaldığından STK'lar aracılığıyla yoksullukla mücadele örnekleri yaygınlaşmaktadır (Uğur, 2006: 288).

Tüm bunların yanında, günümüzde kendilerine hiç olmadığı kadar önemli görmeye koşullanmış durumda olan STK'lara yönelik değerlendirmelerde, kalkınma sürecinde STK'ların yer ve işlevleri netleştirilmek isteniyorsa, fırsat eşitsizliğine dayanan ve güç ilişkilerinin nitelediği bir sistemin içinde yerine getirdikleri gerçek işlevlerinin sorgulanmasından kaçınılmamalıdır. Bu bağlamda kritik olan, genel olarak STK'ların insani yardım, kalkınma ya da toplumsal mücadelelere destek alanında yer alıp almadığını bilmekle ilgili değil; meta ilişkileri mantığı içerisinde, sonuçta en güçlülerin lehine işleyen ve tüm insan ilişkilerini metalaştıran toplumsal yapıların dönüştürülmesi yönündeki tercihlerinin sahiciliğinin sorgulanıp sorgulanmadıklarını bilmekle ilgili olmalıdır (Acı, 2005: 34). Bu yönüyle incelendiğinde, kendilerini "demokratikleşmenin ajanları", "fakir ve ezilmiş halkların temsilcileri" ve "insanların kendilerine ve birbirlerine yardım etmelerini sağlayan araçlar" olarak ve en önemlisi "hükümetin boş bıraktığı ya da doldurmakta zorluk çektiği alanları dolduran ögeler" olarak görmektedirler (Bağcı, 2005: 21).

Özel sektöre sırt dayayan STK'ların yaşayabileceği bir sorun, sivil örgütlenmeden daha çok bir işletmeye dönüşmeleri olabilir. Bir STK'nın iyi işleyen bir işletme (veya kar yapan bir şirket) gibi çalışması işletmecilikten gelen kişilere veya sivil toplumun kökenleri ile tanışık olmayan kişilere bir sorun veya tehlike gibi görünmeyebilir. Oysa sorun, sivil toplum çerçevesinden oldukça basittir. İşletmeye dönüşen STK'lar adlarında ve içlerinde ne kadar "sivil" bulunsa da katılımcı ve demokratik değildir. Bu tehlikenin var olduğuna ilişkin bulgular, özel

şirketlere dayanarak büyüyen ve öne çıkan STK'lar incelendiğinde kolayca bulunabilir. Türkiye'de şu an çalışma alanı ve gelirleri açısından en büyük STK'lar büyük ölçüde destek aldıkları şirketlere çok benzer bir işleyişe sahiptirler. Bu STK'ların ortak özelliği mali işleyişin titizlikle sürdürülmesi, mali kaynakların titizlikle araştırılması ve bulunması ile hizmetlerin profesyonelce verilmesidir (Değirmencioğlu, 2006: 105).

Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına yönelik veri toplama çalışmaları henüz yenidir. 1990'lı yıllarla birlikte sivil topluma ilginin artması ile Haziran 1996'daki Habitat II çalışmalarına hazırlık amacıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Tarih Vakfı'nın ortak projesine dayanarak Mayıs 1996'da Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi kurulmuştur. Merkezin, 1793 kuruluşa ait verilerin yer aldığı yayını "Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi" bu alandaki en geniş rehberdir. Yine aynı proje kapsamında yayınlanan "Önde Gelen STK'lar-Araştırma Raporu" (1998) ve "Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar" (1998) adlı yayınlar ile sivil toplum kuruluşlarına ilişkin üç sempozyumun kitaplaştırıldığı "Sivil Toplum Kuruluşları- Üç Sempozyum" (1998) adlı yapıtlar, sivil toplum kuruluşları hakkında ilgililere gerekli bilgileri vermektedirler (Akatay ve Sevinç, 2004: 96).

SONUÇ

Özellikle, 1980'li yıllardan sonra etkisini gittikçe artan bir eğilimle hissettiren küreselleşme olgusu, toplumsal sistemin bütün alt sistemlerini yoğun olarak etkilemiş; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel anlamda önemli değişimlerin meydana gelmesini zorunlu kılmıştır. Günümüzde teknolojik yeniliklerin hız ve büyüklüğünde tarihin hiçbir döneminde rastlamadığımız ölçüdeki değişimler, küreselleşmeyi ve onun etkilerini önlenemez boyutlara getirmiştir.

Kapitalizmin ve ekonominin küreselleşmesi ise sosyalist alternatifi çökertmiş, liberal politikaların yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Bu çerçevede yeni sağ olarak adlandırılan neo-liberalizm güç kazanmıştır. Neo-liberalizm bir anlamda, klasik liberal düşüncenin modernleştirilmiş halidir ve en genel ifadeyle serbestleşme fikrini öngörmektedir.

Neo-liberalizm ile birlikte refah devleti modelinin gerilemesi devlet-sivil toplum ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesini gerekli

kılmıştır. Özellikle küreselleşme olgusunun sahip olduğu dinamikler, refah devleti modelinin iyice zayıflamasına ve ihtiyaçlara cevap veremez duruma gelmesine yol açmıştır. Devletin yanında özellikle kar amacı güden özel sektörün de toplumsal ihtiyaçları karşılama noktasında etkisiz kalması sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları gerçeğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Gönüllülük, bağımsızlık, kar amacı gütmemek ve bir ideale sahip olmak gibi unsurlar çerçevesinde temele oturtulan STK'lar toplumsal sorunların çözümünde gayret göstermekte ve istihdamdan güvenliğe, eğitimden sağlığa ve bu sektörlerin dışındaki konulara kadar uzanan bir yelpazede sorunların çözümünde aktörlerden en önemlilerinden biri haline gelmektedir.

ABD'de, Avrupa'da, Japonya'da çok sayıda dernek, vakıf, birlik, meslek kuruluşu, kooperatif, sendika, belirli bir düzeye getirdikleri fonlarıyla toplumsal sorunların çözümünde, ülke yönetiminde, ekonomisinde önemli rol oynamaktadırlar. Her ne kadar yukarıdaki ülkelerdeki kadar olmasa da ülkemizde de paralel gelişmeler yaşanmakta; eğitim, sağlık, ekonomi, yönetim gibi konularda çok sayıda STK, ülkemizin makro kronik sorunlarına ya da çeşitli toplulukların yaşadığı sorunlara çözüm üretme çabası içerisinde dirler.

KAYNAKÇA

- ABAY, Ali Rıza (2004). "17 Ağustos 1999 Doğu Marmara Depreminden Sonra Adapazarı'nın Yeniden Yapılanmasında Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 259-274.
- ACI, Esra Yüksel (2004). "Küreselleşme Olgusunun Sivil Toplum Kuruluşlarına Yansımaları". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 81-89.
- ACI, Esra Yüksel (2005). " 'Kalkınma' Sorunu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Değişen İşlevi " **Sivil Toplum Dergisi**, 3 (11), s. 25-35.
- AK, Bihder Güngör (2005). "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinin Sivil Toplum Kuruluşlarına Etkileri ve Katkıları". **II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Eşitlik Bildiriler Kitabı**, s: 185-195.
- AKATAY, Ayten ve SEVİNÇ İsmail (2004). "Cumhuriyetten Günümüze Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişim Süreci". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 91-98.
- ARGENTI, Paul A. (2004). "Collaborating with Activists: How Starbucks Works with NGOs", **California Management Review**, Vol. 47, No.1, Fall, p: 91-116.
- ASLAN Mehmet ve KAYA, Gazanfer (2004). "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları". **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, s: 213-223.
- BAĞCI, Cahit (2005). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Sivil Toplum Örgütleri ve Kalkınma", **Sivil Toplum Dergisi**, 3 (11), s. 7-23.
- BALAY, Refik (2004). "Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim". **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2004, Cilt: 37, Sayı: 2, s: 61-82.
- BAUMAN, Zygmunt (1997). **Küreselleşme – Toplumsal Sonuçları** (Çev: A. Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BETİL, İbrahim (2005). "Türkiye'de Devlet Kadar STK'larda Şeffaf Değildir", **Sivil Toplum Dergisi**, 3 (12), s. 91-100.
- BİBER, Ayhan (2004). "Sivil Toplum Örgütlerinin İşlerlik Kazanması Açısından Halkla İlişkiler (Türkiye Örneği)". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 159-166.
- BRAND, Laurie A. (2001). "Displacement For Development? The Impact Of Changing State- Society Relations", **World Development**, Vol: 29, No: 6, p: 961-976.
- CHOI, Chong Ju; CHENG, Philip; KIM, Jai-Beom and ELDOMIATY, Tarek İbrahim (2005), "Dual Responsibilities of NGOs", **JCC** 17, Spring, p: 26-29.
- ÇAĞLAR, İ., S. KENDİRLİ, H. ÇAĞIRAN (2005). "Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) Yerel Yönetimlerin Etkinliği İçerisindeki Yeri ve Öneminin Belirlenmesi: Çorum

Örneği". **II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Eşitlik Bildiriler Kitabı**, s: 345-355.

DANASTAS, Lauren and GADENNE, David (2006). "Australian Social and Environmental NGOs", **JCC 23**, Autumn, p: 53-66.

DEĞİRMENCİOĞLU, Serdar M. (2006). "Devlet, Özel Sektör ve Katılım: Çocuk ve Gençler İçin Nerede Umut Var?", **III. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi**, s: 103-109.

DPT (2000), "Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu", **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara.

DUNKERLEY, David and FUDGE, Shane (2004). **European Societies**, 6(2), p: 237-254.

GÖYMEN, Korel (2004). "Küresel Sivil Toplum: Gereksinme, Fırsatlar ve Engeller". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 67-71.

GÜNEŞ, İsmail ve TEKGÜL, Yelda Bugay (2005). "Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler". **II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Eşitlik Bildiriler Kitabı**, s: 325-343.

JOHNS, Gary (2005). "The NGO Project: Why We Care", **Review**, June, p: 30-32.

KARAGÜL, Soner (2006). "Küresel Bir Aktör Olarak Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları: Uluslararası Politikadaki Rol ve Etkinlikleri", **III. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi**, s: 485-491.

KIREYEVA, Tatyana (2006). "NGOs in Asia", **International Affairs**, p: 75-79.

KUTLU, Önder ve USTA, Sefa (2005). "AB Yolundaki Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlete Güven Tesisindeki Rolü". **II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Eşitlik Bildiriler Kitabı**, s: 197-208.

MALLABY, Sebastian (2004). "NGOs: Fighting Poverty, Hurting the Poor", **Foreign Policy**, September-October, p: 50-58.

MENDES, Philip (2005). "The NGO Wars: Why Neo-Liberals Are Trashing Non-Government Advocacy Groups", **Social Alternatives**, Vol. 24 No.3, Third Quarter, p: 40-44.

MUTİOĞLU Halil ve GÖZCÜ, Fahriye (2004). "Küreselleşme Gerçeği/Sivil Toplum Miti" **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 57-65.

OKTAY, Ercan ve PEKKÜÇÜKŞEN, Şerife (2004). "Küreselleşen Dünyada Sivil Toplum Odaklı Yönetim, Roller, Beklentiler ve İyi Yönetişimin Unsurları". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 73-80).

ÖZDEMİR, Süleyman (2004a). **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**. İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 2004-69.

ÖZDEMİR, Süleyman (2004b). "Kar Gütmeyen Kuruluşlar (KGK) ve Sosyal Rehaf'ın Sağlanmasında Artan Rolü". **İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı: 48, s:129-161.

SANTISTEBAN, Augustin Velloso de (2005). "The Poor Will Always Be with Us and So Will NGOs", **Development in Practice**, Volume 15, Number 2, April, p: 200-209.

SEYYAR, Ali ve ADALI, Ömer (2004). "Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede STK'ların Roller ve Önemleri (Deniz Feneri Örneği)". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 187-195.

SUNAR, Lütfi (2004). "Avrupalı Bir Kavram Olarak Sivil'in Oluşumu ve Avrupa Birliği'nin STK'lara Yardımları". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 113-119.

ŞAN, Mustafa Kemal ve BİLEN, Mahmut (2004). "Yoksulluk Sorunuyla Mücadelede Bir Strateji Olarak Sivil Toplum Kuruluşları: Deniz Feneri Örneği". **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı**, 4-6 Haziran 2004, s: 197-212).

ŞENKAL, Abdülkadir (2005). **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**. İstanbul: Alfa Yayınları.

STANFORD SOCIAL INNOVATION REVIEW, (t.y.). "The Rise of a New Sector", **Stanford Social Innovation Review**, p: 34-35.

TOSUN, Gülgün Erdoğan (2001). **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**. İstanbul: Alfa Yayınları.

UÇUR, Suat (2006). "Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan Önemi", **III. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi**, s: 285-289.

YILMAZ, Kürşad ve HORZUM, M. Barış (2005). "Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite". **Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 10, Güz 2005, s: 103-121.